

KRYSTYNA LENARTOWSKA

BADANIA PEDAGOGICZNE ZWIĄZANE Z CZYTELNICTWEM UCZNIÓW KLAS
NIŻSZYCH

1. Miejsce i rola książki w wieku wczesnoszkolnym

Czytanie niewątpliwie jest umiejętnością, którą trzeba opanować, ale zasadniczą jego wartością jest to, że pozwala rozszerzać kontakty z innymi ludźmi i zdobywać informacje.¹ Dzięki tej umiejętności dziecko uzyskuje możliwość zdobywania wiedzy o współczesności, w której żyje, jak i o przeszłości. Czytelnictwo rozbudowuje zakres osobistych doświadczeń dziecka, pozwala w inny sposób spojrzeć na rzeczywistość, odkrywa nowe nieznanne jeszcze horyzonty. Pobudza też ono wyobraźnię i wywołuje emocje. Kontakty z książką wzmagają zainteresowania dziecka, pozwalają na lepsze rozumienie własnego ja i innych ludzi stanowiąc ważny czynnik rozwoju jego osobowości.²

W miarę nabywania wprawy w czytaniu warunkującej możliwość samodzielnego czytania dłuższego tekstu, stopniowego doskonalenia się w rozumieniu ilustracji oraz znaków i symboli graficznych, kontakty dziecka z książką poszerzają się i intensyfikują. Dziecko teraz oddaje się lekturze dla przyjemności, gdy jest zmęczone, gdy brak mu towarzyszy zabaw, z powodu izolacji przestrzennej, braku społecznej akceptacji bądź choroby, albo wówczas, gdy nie interesuje się czynnymi zabawami swoich rówieśników.³ Czytelnictwo zaspokaja więc różnorodne potrzeby dziecka, takie jak:

- potrzeba estetyczna (dotyczy ona szczególnie ilustracji, szaty graficznej książki, języka);
- potrzeba wzorów zachowań, a także postaw i poglądów (nawet pewnych wzorów zajęć i zabaw);
- potrzeba tożsamości (a więc poszukiwanie zdarzeń, losów życiowych, postaw i poglądów przynajmniej podobnych do tych, które funkcjonują w życiu czytelnika);

- potrzeba informacji (nabywania wiedzy o świecie realnym);
- potrzeba kompensacji (pewna forma ucieczki od rzeczywistości w inny świat, jak również zastępcze przeżywanie emocji i napięć);
- potrzeba rozrywki (odprężenia się, odpoczynku, rozveselenia);
- potrzeba akceptacji społecznej (akceptowanie przez innych czytelnictwa, wybranych do czytania przez dziecko książek).⁴

Cała suma przeżyć i refleksji wiążących się z lekturą staje się dla dziecka źródłem kształcenia własnego świata wartości, wewnętrznej motywacji, dążeń i zachowań, kształcenia się umysłowości i kultury czytelniczej odbiorcy.

Aktualny kanon lekturowy dla klas niższych⁵ zawiera książki wielu wybitnych pisarzy polskich i zagranicznych, o różnorodnej tematyce i formie literackiej. Mogą one zaspokoić wiele potrzeb czytelniczych: potrzebę informacji (np. *Zaczarowana zagroda* Aliny i Czesława Centkiewiczów), kompensacji (np. *Dzieci z Bullerbyn*, napisana przez sławną Astrid Lindgren), doznań estetycznych (np. zbiorów poezji Józefa Ratajczaka pt. *Ziarenka maku*), tożsamości (np. opowieść Marii Jaworczakowej *Jacek, Wacek i Pankracek*), rozrywki, humoru i przygody (np. książka Jana Grabowskiego *Puc, Bursztyn i goście*), jak i wiele innych. Dobieranie książek "dla swojej klasy" winno uwzględniać zainteresowania, upodobania i czytelnicze gusta uczniów. Książka, która zbyt daleko wykracza poza aktualny stopień dojrzałości dzieci do jej percepcji będzie dystansowała ich potrzeby lekturowe.⁶

Rozwój zainteresowań czytelniczych, które mają szansę przetrwania przez całe życie, można osiągnąć poprzez dostarczanie uczniom utworów pisanych prozą i wierszem o dużych walorach artystycznych i moralnych, dostosowanych do aktualnej dojrzałości i umiejętności czytania.⁷ Książkami do wspólnego czytania i opracowywania mogą być lektury szkolne, jak również inne pozycje, o walorach których, dla kształcenia osobowości dziecka, nauczyciel jest osobiście przekonany. Ze względu na różnorodność potrzeb i upodobań czytelniczych uczniów klas niższych, różnorodną winna być czytana i opracowywana literatura dziecięca. Tak więc obok baśni klasycznej, ludowej i literackiej znajdują się realistyczne opowieści o życiu rówieśników, obok lirycznej poezji, utwory, które bawią humorystycznymi sytuacjami i słownym komizmem. Książki polskich autorów

współczesnych mogą być równie wartościowe, jak i te, zaliczane dzisiaj do polskiej klasyki pisarstwa dla dzieci. Sięganiu po baśnie Andersena powinno towarzyszyć sięganie po przekłady współczesnej literatury obcojęzycznej adresowanej do małych czytelników. Pamiętać warto również o tym, że już dzieci w młodszym wieku szkolnym chętnie czytają książki popularno-naukowe z różnych dziedzin wiedzy, które zazwyczaj posiadają bogatszą szatę graficzną i większą liczbę ilustracji niż utwory literackie.

W utworze literackim ilustracje oddziałując silnie na wyobraźnię dziecka pobudzają je do tworzenia własnych obrazów i przeżywania wydarzeń razem z bohaterami książek. Ukazując w sposób pełen ekspresji postacie bohaterów i ich przeżycia stają się szkołą uczuć i charakteru.⁸ Ilustracje w książce popularno-naukowej pełnią istotną funkcję informacyjną, przybliżającą realia współczesności, realia odległe przestrzennie lub czasowo. Percepcja ilustracji wpływa korzystnie na rozwój wielu procesów i dyspozycji psychicznych dziecka, pogłębia skalę jego doznań, kształci wrażliwość estetyczną.

Program nauczania języka polskiego w klasach I-III wskazuje techniki analizy tekstu literackiego. Zadaniem ich jest kształcenie i rozwijanie umiejętności odbioru utworu. Proces komunikacji literackiej ukierunkowany przez nauczyciela jest wówczas wartościowy, gdy oprócz spontanicznego przeżycia treści lektury występuje w nim nurt świadomej, intelektualnej refleksji nad utworem. Każda z książek opracowywana na lekcjach języka polskiego w klasach niższych nasuwa nauczycielowi wiele pomysłów w zakresie doboru form pracy, inspirowania twórczej działalności uczniów, związanych z jej treścią i towarzyszącymi ilustracjami. Nie można jednak zatrzymywać się zbyt długo nad jedną pozycją, by zbyt szczegółową analizą nie znużyć dzieci. Z tego też względu nauczyciel wybiera tylko pewne formy pracy z utworem, takie, które zapewnią (przy jego pośrednictwie) jak najbardziej bezpośredni kontakt małego czytelnika z daną książką i pełne przeżycie utworu. O tym, czy i z jaką siłą książka przemówi do dziecka, decyduje nie tylko dobór form pracy z tekstem, lecz również szereg właściwości odbiorcy, takich jak: wrażliwość, poziom inteligencji, zainteresowania, zasób wyobrażeń i skojarzeń, bogactwo jego słownika. Odbiór danej książki zależy również od indywidualnych doświadczeń i aktualnej sytuacji życiowej czytelnika. Stała

troska o wielostronny rozwój dziecka jest więc drogą zbliżającą je do świata książek.⁹

Inicjowanie samodzielnego, intymnego kontaktu małych czytelników z literaturą wymaga od nauczyciela nie tylko współdziałania z dziećmi, lecz także z ich rodzicami oraz z biblioteką szkolną. Popularyzacja książek poprzez wystawy, prowadzenie lekcji bibliotecznych, wskazywanie rodzicom szczególnie interesujących i wartościowych pozycji dla wzbogacenia księgozbioru ich dzieci, ułatwi każdemu wybieranie książek dla siebie.¹⁰ Warto też rodzicom zaprezentować różne sposoby czytania domowego i prowadzenia z dziećmi rozmów na temat przeczytanych książek.

2. Czytelnicтво w młodszym wieku szkolnym jako obszar badawczy

Zgodnie z założeniami nowoczesnej pedagogiki wychowanie i nauczanie dzieci jest przyzwyczajaniem ich do dobrowolnego działania. Oparcie na solidnych podstawach procesu edukacyjnego wymaga od nauczyciela:

- znajomości tych, których uczy, ich cech umysłowych, uczuciowych oraz możliwości rozwojowych;
- dobrej znajomości nauczanego przedmiotu, zdawanie sobie w pełni sprawy z jego znaczenia oraz wartości z punktu widzenia kultury i użyteczności praktycznej.

Wymienione elementy zapewniają prowadzenie takiej pracy dydaktyczno-wychowawczej, która sprzyja rozwojowi intelektualnemu, moralnemu i społecznemu dzieci.

Wartość kontaktu dziecka z książką dla jego rozwoju trudno przecenić. Nauczyciel nauczania początkowego posiadający dobre rozeznanie w zakresie problematyki czytelniczej oraz dobrą orientację w upodobaniach i potrzebach czytelniczych dzieci w młodszym wieku szkolnym, potrafi właściwie organizować proces inicjacji literackiej, przygotowywać uczniów do samodzielnego i twórczego kontaktu z książką.

Badania pedagogiczne związane z problematyką czytelnicstwa dzieci młodszych posiadają wieloletnią tradycję. Prowadzili je psychologowie, pedagodzy, nauczyciele różnych specjalności i prowadzą je nadal. Świadczą o tym doniesienia publikowane na łamach czasopism pedagogicznych¹¹, opracowywane prace magisterskie na wielu uczelniach. Liczne badania dotyczące

kontaktów z książką dzieci klas niższych przeprowadzali również studenci kierunku nauczania początkowego bydgoskiej WSP.

Podejmujący problematykę czytelniczą w swoich badaniach studenci studiów dziennych i zaocznych skłaniali się często ku badaniom projektującym. Naturalne eksperymenty pedagogiczne stanowiły drogę poszukiwania takich sposobów pracy z książką, które rozwiną u uczniów umiejętność obcowania z nią, będą budziły zainteresowania¹², zamięłowania czytelnicze¹³, będą kształciły umiejętność odbioru intelektualnego i emocjonalnego treści lektury.¹⁴

Prowadzone były także badania sprawozdawcze, w których studenci starali się sprawdzić hipotezę na drodze prześledzenia pewnych zależności występujących pomiędzy zjawiskami względnie faktami, bez ingerencji ze swej strony. Badania te dotyczyły podobieństw i różnic w recepcji lektur u uczniów klas niższych, upodobań literackich dzieci młodszych¹⁵, a także ich potrzeb czytelniczych.¹⁶

Stosunkowo rzadko podejmowano badania weryfikacyjne związane z ustalaniem wpływu różnych czynników na organizowanie lub usprawnianie szkolnej edukacji czytelniczej dzieci młodszych.¹⁷

Przeprowadzone badania umożliwiły nauczycielom i przyszłym nauczycielom głębsze poznanie problematyki czytelnictwa w klasach niższych. Znajomość teorii wzbogacona wynikami badań własnych skłaniała do myślenia alternatywnego, otwierała pole dla własnych twórczych poczynań, pozwalała skutecznie oddziaływać na proces czytelniczy uczniów poddawanych naturalnemu eksperymentowi. Badania sprawozdawcze i weryfikacyjne wzbogacały wiedzę o małym czytelniku i procesie inicjacji literackiej w klasach niższych, prowadząc do formułowania wniosków dotyczących prognoz i przyszłych zdarzeń związanych z planowaniem kształcenia czytelniczego w edukacji wczesnoszkolnej.

3. Zainteresowania książką uczniów klas niższych w świetle empirycznych badań sprawozdawczych

Na przestrzeni lat zmieniają się książki przygotowywane z myślą o najmłodszych czytelnikach.

Znajomość aktualnych upodobań czytelniczych uczniów klas niższych pozwala nauczycielom przybliżyć dzieciom takie książki, które będą znaczące dla ich wielostronnego rozwoju.

Uczniowie klasy trzeciej mają już w takim stopniu opaloną sztukę czytania, że samodzielny kontakt z książką nie stanowi problemu dla większości z nich. Po jakie więc pozycje będą chętnie sięgali? Jakie książki wywołają ich szczególne zainteresowanie? Które z walorów wewnętrznych i zewnętrznych książki zadecydują o preferowaniu przez dzieci tych, a nie innych pozycji?

Na te pytania szukały odpowiedzi studentki: A. Kozikowska¹⁸ i K. Maciejkiewicz¹⁹ przygotowując prace magisterskie. Przeprowadzone przez nie wiosną 1993 roku badania umożliwiły im poznanie upodobań czytelniczych wybranej populacji uczniów. Wyniki badań skłaniają do różnorodnych refleksji związanych z wczesnoszkolną edukacją czytelniczą i dlatego warto je zasygnalizować.

Podczas badań studentki zaprezentowały uczniom dwanaście książek. Zestaw A prezentowany był 51 uczniom jednej ze szkół podstawowych osiedla Wyżyny w Bydgoszczy, a zestaw B 28 uczniom jednej ze szkół podstawowych osiedla Fordon i 30 uczniom klasy trzeciej ze szkoły wiejskiej położonej w pobliżu Bydgoszczy.

W każdym z zestawów (A i B) znajdowały się pozycje z literatury pięknej (baśnie, legendy, poezje i wiersze dla dzieci), książki popularno-naukowe (o tematyce historycznej, geograficznej, przyrodniczej, matematycznej i technicznej) oraz komiksy. Prezentowane książki miały różną szatę graficzną: jedne z nich były nowe, barwne, inne (wcześniej wydane) nie tak atrakcyjne zewnętrznie, a nawet lekko zużyte.

Z każdym zestawem książek badana grupa uczniów spotykała się trzykrotnie. Studentki najpierw same prezentowały książki podając o nich informacje, czytając urywki lub wybrane utwory, nawiązując do wiadomości i doświadczeń dzieci oraz zwracając uwagę na szczególnie interesujące ilustracje. Następnie dzieci swobodnie przeglądaly książki dzieląc się między sobą spostrzeżeniami i wrażeniami, wybierając te, które ich najbardziej zainteresowały. Podczas ostatniego spotkania z książkami każdy z uczniów napisał na kartce tytuły trzech pozycji, które, jego zdaniem, były najbardziej dla niego zajmujące. Kolejność wymienionych tytułów wiązała się z oceną książki i jej rangą w opinii danego dziecka.

Spośród prezentowanych uczniom klasy trzeciej dwunastu pozycji pierwsze trzy miejsca zajęły książki popularno-naukowe

i komiksy. Na te właśnie książki jako najbardziej interesujące głosowało od 25 % do 13 % badanej populacji. Wybierane przez dzieci książki popularno-naukowe to pozycje o tematyce historyczno-geograficznej, technicznej i przyrodniczej.

Dla 51 uczniów klasy trzeciej z osiedla Wyżyny najbardziej interesującymi były następujące pozycje (zestaw A):

1. R. Sutton: *Samochody*. Wydawnictwo "Arkady", Warszawa 1991 (20 % głosów),
2. *Królik Bugs*. Egmont, Poland 1992 (16 % głosów),
3. P. Paraire: *Odkrywanie Ameryki*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1992 (15 % głosów).

Drugi zestaw książek (zestaw B) był prezentowany uczniom klasy trzeciej z osiedla Fordon i ze szkoły wiejskiej.

Tak uczniowie z miasta jak i ze wsi wybrali jako najbardziej interesującą książkę pozycję:

- M. Carwardine: *Atlas zwierząt świata*. Wydawnictwo "Wiedza i Życie", 1990 (25 % głosów uczniów z miasta i 24 % głosów uczniów ze wsi).

Książka o tematyce technicznej pt. *Nasze domy i domki*. Wydawca "Muza S.A.", Warszawa 1992, znalazła większe uznanie dzieci ze wsi (16 % głosów) niż z miasta (12 % głosów). Na drugim miejscu wśród uczniów klasy trzeciej z miasta znalazła się pozycja:

- P. Miquel: *W czasach rycerzy i miast warownych*. Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1992 (16 % głosów).

Trzecie miejsce wśród uczniów ze szkoły wiejskiej zajął komiks:

- *Wizyta na Asteroidzie Pieńka*. Egmont, Poland 1992 (13 % głosów).

Wybrane przez badanych uczniów klasy trzeciej książki popularno-naukowe mimo różnej problematyki posiadają wiele wspólnych cech wewnętrznych i zewnętrznych. Wszystkie te pozycje zawierają uporządkowane, rzetelne, ciekawie ujęte informacje. Styl i język tekstów jest komunikatywny, choć bogaty w terminologię specjalistyczną. Realistyczne ilustracje, rysunki, zdjęcia są bogate w szczegóły i stanowią istotne dopełnienie tekstu. Książki mają format zbliżony do A4, a więc są stosunkowo duże. Typografia ich jest oryginalna, a papier wysokiej klasy. Rysunki i ilustracje są barwne, sztywne i lakierowane okładki także kolorowe.

Wspólne są również cechy obydwu wybranych przez dzieci komiksów. Bohaterowie ich znani są dzieciom z filmów kinowych i telewizyjnych. Oczywiście, ilustracje przeważają nad tekstem sensacyjno-przygodowych opowieści. Książeczki o formacie zbliżonym do A5 mają okładki o intensywnych barwach. Schematycznie ujęte ilustracje charakteryzują żywe, czyste kolory.

Uczniowie wybierając książki najbardziej interesujące uzasadniali swój wybór głównie dwoma czynnikami: ciekawą treścią i barwnością ilustracji. Chłopcy częściej niż dziewczęta uzasadniali swój wybór walorami poznawczymi i przydatnością danej pozycji, co można uznać za przejaw bardziej intelektualnego niż emocjonalnego odbioru książek. Podkreślanie przez dziewczęta głównie ciekawej treści i barwności ilustracji oraz wesołego nastroju i humoru (którym charakteryzowały się wybierane przez nie książki) świadczą o tym, że przeżycia uczuciowe i estetyczne są tymi czynnikami, które wywołują ich zainteresowanie daną pozycją.

Analizując miejsca innych książek (spośród dwunastu prezentowanych) można stwierdzić, że nie każda pozycja popularnonaukowa o wysokich walorach edytorskich zainteresowała uczniów.

Takimi książkami w zestawie A były pozycje:

- S. Marciniak: *Historia Polski dla Piotrka*. Wydawnictwo "Polonia", 1991,
- *Jak żyją zwierzęta Afryki*. Wydawca "Muza S.A.", Warszawa 1992,

a w zestawie B:

- *Atlas geograficzny dla dzieci*. Wydawnictwo "Wiedza Powszechna", Warszawa 1989,
- A. Craig, C. Rosny: *Encyklopedia nauki i techniki dla dzieci*. Wydawnictwo "Res Polona", 1991.

Pozycje z literatury pięknej: baśnie, legendy, poezje i wiersze dla dzieci oraz opowieści realistyczno-humorystyczne wywołały niewielkie zainteresowanie. Książki te wybierały głównie dziewczęta.

Znikome zainteresowanie wzbudziła książka W. Żytomierskiego i L. Szwerina: *Geometria dla najmłodszych*. WSiP Warszawa 1989. Język i forma tej książki dostosowane są do możliwości percepcyjnych dzieci. Posiada ona duży format, barwne i zabawne ilustracje uprzystępniające systematycznie ułożony materiał rzeczowy.

Przeprowadzone badania dotyczące zainteresowania książką u uczniów klas niższych, ukazały ciekawe fakty i zjawiska, skłaniające do wielu przemyśleń i wysunięcia pewnych wniosków.

Znaczne zainteresowanie książką popularno-naukową jest z pewnością godne aprobaty. Nie można jednak zapominać o walorach literatury pięknej w kształtowaniu osobowości dziecka i jego języka. Z tego względu na lekcjach języka polskiego w klasach I-III należy stosować takie sposoby pracy z utworem literackim, które pozwolą małemu czytelnikowi odkryć uroki opowieści pisanych dla dzieci, wierszy i poezji.

Podczas badań dzieci korzystały z bogatego katalogu słownikowego (przygotowanego przez prowadzące badania), który pozwalał im określać własności książek najbardziej dla nich interesujących. Studentki zaobserwowały, że dzieci wypowiadając się na temat wybranych książek skwapliwie z tego katalogu korzystały. Zasób słownictwa z danej dziedziny wiąże się z zasobem wiadomości. Zmierzając do stopniowego kształtowania dojrzałości czytelniczej trzeba już w klasach niższych wzbogacać wiedzę dziecka o książce, jej walorach literackich i pozaliterackich wiążąc z tym odpowiednie słownictwo.

Wczesnoszkolna edukacja czytelnicza nie może obecnie ograniczać się tylko do opracowywania wybranych pozycji z kanonu lektur szkolnych. Winna ona być prowadzona w taki sposób, by zarówno pomagać dzieciom w zaspokajaniu ich aktualnych potrzeb czytelniczych jak i budzić zaciekawienie takimi książkami, z którymi dotychczas nie miały kontaktu.

PRZYPISY

- ¹W.D. Wall: Twórcze wychowanie w okresie dzieciństwa. Warszawa PWN 1986, s. 381-382.
- ²E. Malmquist: Nauka czytania w szkole podstawowej. Warszawa WSiP 1982, s. 211-212.
- ³E. Hurlock: Rozwój dziecka. Tom 2. Warszawa PWN 1985, s. 33.
- ⁴J. Papuzińska: Inicjacje literackie. Warszawa WSiP 1981, s. 185-184.
- ⁵Program nauczania początkowego. Klasy I-III. Warszawa WSiP 1992.
- ⁶K. Lenartowska: Znaczenie pracy z lekturą dla kształcenia osobowości dzieci młodszych. W: Kształtowanie osobowości ucznia młodszych klas szkoły podstawowej w procesie dydaktyczno-wychowawczej pracy nauczyciela. Łódź Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 1990, s. 88.

- ⁷J. Bałachowicz: Praca ucznia z tekstem. W: Praca nauczyciela i ucznia w klasach 1-3 pod red. M. Lelonek, T. Wróbla. Warszawa WSiP 1990, s. 238.
- ⁸I. Słońska: Psychologiczne problemy ilustracji dla dzieci. Warszawa PWN 1969, s. 27.
- ⁹M. Tyszkowa: Metodologiczne problemy badań nad odbiorem sztuki przez dzieci. W: Sztuka dla dzieci szkolnych pod red. M. Tyszkowej. Warszawa PWN 1979.
- ¹⁰K. Lenartowska, W. Świętek: Lektura w klasach I-III. Warszawa WSiP 1993.
- ¹¹G. Jargiło: Zainteresowania czytelnicze dzieci. "Życie Szkoły" 1988, nr 7-8.
- ¹²M. Lubczyńska: Sposoby rozbudzania i kształtowania zainteresowań czytelnictwem u uczniów klasy drugiej. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1989.
- ¹³J. Połomska: Stymulowanie zainteresowań dzieci młodszych lekturą. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1981.
- ¹⁴E. Stucka: Znaczenie aktywizujących form pracy z lekturą w klasie trzeciej dla recepcji utworu. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1989.
- ¹⁵M. Andrzejczak: Ulubione książki dzieci młodszych w świetle ich wypowiedzi. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1981.
- ¹⁶J. Kmieć: Znaczenie lektur szkolnych w zaspokajaniu potrzeb czytelniczych dzieci młodszych różnych środowisk. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1989.
- ¹⁷M. Waliszewska: Formy pracy z lekturą w świetle teorii i praktyki w klasach niższych. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1989.
- ¹⁸A. Kozikowska: Zainteresowanie książką u uczniów klasy trzeciej w różnych środowiskach zamieszkania. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1994.
- ¹⁹K. Maciejkiewicz: Zainteresowanie książką uczniów klas niższych. Praca magisterska. Bydgoszcz WSP 1994.